

*Земляний Д. Л.,
здобувач вищої освіти зі спеціальності «Право»
Інституту післядипломної освіти
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню теорети-ко-прикладних аспектів державної системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, а саме злочинам у сфері службової діяльності. Актуальність дослідження проблеми щодо злочинів у сфері службової діяльності визначається високою суспільною небезпекою відповідних посягань, нинішнім станом законодавства, практичною значимістю питань відповідальності за злочини посадових осіб.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів злочинного походження та державний службовець як спеціальний суб'єкт зазначеного злочину.

Предметом дослідження є доктринальні положення науки кримінального права, які стосуються складу злочину «легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» та теорії протидії, а саме кримінально-правова та кримінологічна характеристика досліджуваного явища, стан взаємодії правоохоронних органів з іншими органами та суб'єктами щодо запобігання цьому злочину.

Сучасна криміналізація економіки, недосконалість законодавства щодо протидії економічній злочинності, відсутність дієвої системи державного контролю за діяльністю комерційних структур та недостатня наукова розробленість проблеми запобігання цим злочинам перетворили кредитно-фінансову систему України на зону, сприятливу для легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, яка є одним з найпоширеніших правопорушень у сфері економіки.

Зазначені злочинні посягання заподіюють шкоду економіці України та добробуту населення, є підґрунтям для поширення організованої злочинності, приводять до зростання корумпованості державного апарату та правоохоронних органів.

Протидія злочинам є комплексною та багатоаспектною проблемою, а питання, пов'язані з належним забезпеченням захисту правовідносин у цій сфері, набувають особливого значення й потребують ґрунтовного всебічного вивчення. Зарубіжні вчені-кримінологи провели фундаментальні дослідження економічної злочинності (зокрема, Е. Сатерленд (1939 р.), Г. Ньюмен (1958 р.), Г. Кайзер (1980 р.), Г. Шнайдер (1987 р.)).

Загалом засновником концепції протидії економічній злочинності вважають американського кримінолога Е. Сатерленда, який ще у 1939 р. вперше вжив поняття «білокомірцева злочинність». Сьогодні, коли злочинність, як хвороба, все більше поширюється серед державних службовців від найнижчих до найвищих категорій та рангів, ця проблематика постає дуже гостро.

Вивчення цієї теми сприятиме глибшому розумінню вже вивчених проблем, пов'язаних з поняттям та особливостями кримінальної відповідальності спеціального

суб'єкта злочину, а також питаннями застосування норм глав Кримінального кодексу про злочини, суб'єктом яких є посадова особа.

Ключові слова: злочин, злочини соціального характеру, службові злочини, корисливість, хабарництво, службова діяльність, суспільна небезпека, посадова особа, професіоналізм, хабародавець.

Постановка проблеми. В економічному й соціальному житті України як незалежної держави спостерігається безперервний процес змін у всіх сферах її життєдіяльності. Передусім такі перетворення пов'язані з прагненнями України інтегруватись у загальноєвропейський простір.

Однак соціально-економічна криза в Україні, суттєвими ознаками якої є спад виробництва, розбалансування державних фінансів, бюджетний дефіцит, інфляція, напружена ситуація на ринку кредитних ресурсів тощо, привела до різкого зростання ступеня криміналізації життєво важливих сфер функціонування держави, перш за все економіки.

Теоретичні й практичні проблеми запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів злочинного походження останніми роками досліджували такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як П.П. Андрушко, Б.С. Болотський, Д.А. Брандolino, Л.К. Виноградова, Б.В. Волженкін, А.Ф. Волобуєв, В.В. Голіна, О.М. Джужа, Л.М. Доля, В.А. Журавель, О.Г. Кальман, Х.-Х. Кернер, М.Й. Коржанський, К. Коттке, Н.Ф. Кузнецова, О.В. Київець, В.В. Лавров, В.О. Мандибура, Г.А. Матусовський, В.А. Нікуліна, В.М. Попович, Є.Л. Стрельцов, В.Я. Тацій, Є.В. Фесенко, Х.Р. Фрімен, Л.М. Чуніхіна, В.Ю. Шепітько, П.С. Яні.

Окремі кримінально-правові та кримінологічні аспекти боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, розглядалися в працях В.М. Алієва, А.М. Бабенка, А.С. Беніцького, М.В. Бондаревої, В.П. Головіної, О.О. Дудорова, Т. Качки, А.О. Клименка, М.В. Корнієнка, М.Є. Короткевича, М.І. Костіна, І.Є. Мезенцевої, М.І. Мельника, А.А. Музики, В.О. Навроцького, В.В. Сасенка, В.І. Сергієва, М.І. Хавронюка, О.О. Чаричанського.

Мета статті полягає в наданні кримінологічної характеристики осіб, що здійснюють легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Верховенство Закону та громадянське суспільство повинні гарантувати людині максимальну свободу та вільний розвиток особистості. Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати та бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Громадяни користуються

рівним правом доступу до державної служби, а також правом на службу в органах місцевого самоврядування.

Отже, згідно з Конституцією, кожен має право бути допущеним до управління державними справами за умови, що буде відповідати певним критеріям. Одним із цих критеріїв є оцінювання своєї позиції, а також дотримання Закону, тобто виконання обов'язків у рамках Законів України. Всі порушення цих правил розглядаються у розділі 17 Кримінального кодексу України «Злочини у сфері державної служби та професійної діяльності» [1].

Слід зазначити, що юристи часів Російської імперії підкреслювали особливе значення офіційних злочинів. Н.М. Коркунов писав, що злочини чиновників більше, ніж правопорушення осіб, підривають авторитет Закону та силу правового порядку, мають більший вплив на інтереси держави. Водночас повноваження органів влади, уповноважених посадовими особами, полегшують їм вчинення злочинів, роблять їх більш небезпечними, ставлять людей у беспорядне становище. Нарешті, використовуючи свої повноваження, чиновники можуть вчинити злочини, які взагалі неможливі для окремих осіб [2].

Посадові особи під час здійснення службової діяльності повинні діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, передбачений законодавством України. Це стосується всіх посадових осіб – представників законодавчої, виконавчої чи судової гілки влади, які виконують свої службові обов'язки в органах державної влади або місцевого самоврядування, юридичних осіб за державним або приватним законодавством [2].

Закон поділяє на такі три групи всі офіційні правопорушення:

- службові злочини, вчинені лише юридичними особами відповідно до приватного права;
- службові злочини, вчинені лише в органах державної влади, місцевого самоврядування та юридичних осіб, передбачених публічним законодавством;
- службові злочини, вчинені в державних органах, органах місцевого самоврядування юридичними особами публічного та приватного права.

Отже, розділ 17 Особливої частини КК встановлює кримінальну відповідальність за злочини, предметом яких є суспільні відносини, забезпечення нормальної службової діяльності в органах державної влади, місцевого самоврядування, а також юридичні суб'єкти як публічного, так і приватного права [3].

Не є службовими особами працівники, які виконують суто професійні (лікар), виробничі (водій) або технічні (друкарка, сторож) функції. Проте, якщо особа здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг і вчиняє злочин саме в цій сфері (наприклад, лікар отримує незаконну винагороду за видачу листа непрацездатності), відповідальність настає за відповідними статтями [4].

Також усі службові правопорушення можна класифікувати на службові злочини корисливих інтересів (хабарництво) та безкорисливі (зловживання владою, перевищення влади, службова недбалість, службове підривлення). Серед них найбільшу суспільну небезпеку має хабарництво. Це приводить до дезорганізації адміністративної діяльності, підриву авторитету влади та управління. Часто хабарництво поєднується з різноманітними економічними злочинами.

Згідно з даними соціологічних досліджень кримінальної статистики рівень службових злочинів значно підвищився за

останні роки. Так, якщо у 1990 р. було зареєстровано 3,2 тис. офіційних злочинів, то у 2001 р. – 18,9 тис., а у 2018 р. – понад 15 тисяч. У 1994 р. було виявлено 1,5 тис. фактів хабарництва, а у 2001 р. – 2,3 тис., у 2018 р. – 6 923 факти. У 2018 р. було зареєстровано понад 10 тис. службових злочинів, що становить 2,2% від усіх зареєстрованих злочинів.

Особливістю кримінологічної характеристики службових злочинів є відносно висока частка жінок. Їх частка в цих злочинах у 4–6 разів більше, ніж загальні тенденції цього показника серед інших видів злочинів.

Характерним є також той факт, що службові злочини вчиняються особами більш зрілого віку, ніж інші злочини (переважно особами старше 30 років).

Зловмисниками, як правило, є працівники, які мають прямий доступ до майна або розподіляють його, або здійснюють нагляд за працівниками, які здійснюють контроль.

Особи, які вчиняють службові правопорушення, мають такі риси характеру, як егоїзм, прагнення до зловживання владою, адміністрацією (це особливо стосується тих, хто терпить владу), зневага до Закону та нехтування своїми обов'язками щодо його виконання, дрібне, формальне або легковажне безвідповідальне ставлення до наслідків своїх дій та рішень, неповага до людей, а також часто зустрічається схильність до випивки, паскудний спосіб життя.

Більшість (до 95%) притягнутих до відповідальності працівників є представниками середнього та нижчого рівнів управління.

За морально-психологічною спрямованістю особистості суб'єктів зловживання владою та недбалістю можна поділити на кілька умовних типів.

1) Працівник економічної одиниці, який розглядає свою посаду зайнятості насамперед із корисливих інтересів чи інших особистих вигід; впевнений у силі грошей; отримує особисті матеріальні вигоди за рахунок урядових чи неурядових організацій чи окремих громадян; знає бізнес, є кваліфікованим організатором, але ігнорує інтереси служби, зацікавлений у них лише за можливості залишатися на посаді, яку він займає.

2) Посадова особа економічного та адміністративного апарату, домінуючим мотивом злочинних зловживань якої є кар'єризм.

3) Посадова особа, як правило, середнього бізнесу, яка не має достатньої кваліфікації.

4) Особа, яка дала згоду на виконання своїх обов'язків, але недостатньо компетентна для їх успішного виконання, посідає певне місце серед порушників.

Відповідно до морально-психологічної спрямованості хабарників можна класифікувати на два типи:

- звичайний хабарник, який тривалий час займався своєю злочинною діяльністю, оскільки майстерно маскує її;
- хабарник відносно нестабільного типу, який виявляється нездатним протистояти спокусі отримати «винагороду» за виконання своїх обов'язків.

Існує два види хабарів, які різко відрізняються один від одного:

- «злісний» хабарник, який часто використовує хабар та інші види «подяки» для досягнення як законних, так і протизаконних цілей; дотримується думки, що «все продається і все купується»;

– «випадковий» хабарник, який після тривалого вагання продовжує давати хабар, використовуючи всі можливі, на його думку, юридичні засоби [5].

Глибокий кримінологічний аналіз причин службових злочинів можливий насамперед з урахуванням основних економічних процесів та становища посадових осіб у системі наявних соціально-економічних відносин. Криміногенні фактори, що визначають причини та умови службових злочинів, досить численні, різноманітні й заздалегідь визначаються значними змінами в соціально-економічному житті суспільства. За своїми істотними характеристиками їх можна розділити на п'ять основних груп, таких як політичні, економічні, організаційно-управлінські, соціально-психологічні, правові фактори.

Специфіка політичних факторів в Україні зумовлена докорінним переходом суспільства від партійно-тоталітарної системи до демократичної, соціальної, правової держави.

Стратегічні помилки, допущені під час переходу від бюрократичного та планового регулювання економіки до регулювання на основі ринкових відносин, привели до конкретних проявів корпоративного та місцевого регулювання, які не вдалося своєчасно усунути чи яким не вдалося протидіяти.

До організаційно-управлінських факторів, що безпосередньо зумовлюють службові злочини в Україні, належать недоліки механізму функціонування системи державного управління та формування його апарату.

Соціально-психологічні чинники виявляються, зокрема, в широкому розвитку системи державного контролю; поганому контролю за діяльністю посадових осіб у таких важливих сферах, як бюджетування та приватизація, приватизація, ліцензування, митні та податкові, правоохоронні та судові органи.

Юридичні фактори – це перш за все недосконалість чинного законодавства, що виявляється в тому, що воно не забезпечує цілісної системи заходів щодо протидії корупції, необхідного впливу на її причини та умови.

Причини та умови офіційних злочинів відображають як загальний стан суспільства, властиві йому протиріччя, так і суб'єктивні фактори, включаючи відсутність політичної волі провідних вищих органів державної влади для рішучої боротьби з цим негативним соціальним явищем [6].

Запобігання службовим злочинам становить узгоджену систему заходів політичного, економічного, соціального, організаційно-правового характеру, спрямованих на випередження появи передумов цих злочинів, їх послаблення, нейтралізацію та усунення.

Запобіжні заходи політичного характеру зводяться до програмованості та предметності у впровадженні демократичних засад у різних сферах суспільної організації, зокрема в системі управління суспільством.

В економічній сфері заходи із запобігання службовим злочинам включають створення сприятливих умов для внутрішнього інвестування легальної економіки; запровадження загальнонаціонального інформаційного комплексу, в рамках якого відбувається постійний моніторинг кредитно-фінансового становища та грошових операцій населення.

Заходи запобігання службовим злочинам соціального характеру передбачають доведення рівня оплати праці державних службовців до рівня задоволення соціально значущих потреб відповідно до їх соціального статусу.

Запобігання службовим злочинам заходами правового характеру означає запровадження кримінологічної експертизи проектів нормативно-правових актів, здійснення повної систематизації антикорупційного законодавства тощо.

У сфері державного управління задля запобігання злочинам необхідно обов'язково дотримуватися правил підбору та розстановки кадрів, які базуються на конкурсній основі, запровадити практику обов'язкової ротації керівних працівників та інших працівників правоохоронних органів тощо.

Попри всю важливість заходів запобігання через об'єктивні та суб'єктивні обставини вони не завжди досягають своєї мети. Виявлення службових злочинів через специфіку їх прояву становить надзвичайну складність. Це зумовлює високий рівень їх латентності, перебування поза сферою юридичної відповідальності значної кількості осіб, діяльність яких є суспільно небезпечною.

Задля вдосконалення діяльності спеціальних органів, які виявляють службові злочини й запобігають їм, необхідно переорієнтувати їх із виявлення незначних фактів корупції на виявлення найбільш небезпечних злочинів та проявів у найбільш важливих сферах життя держави, а також там, де ця злочинність набула найбільшого поширення, чітко визначити порядок повної та своєчасної реєстрації повідомлень про вчинені злочини та інші правопорушення й встановити юридичну відповідальність за порушення працівниками правоохоронних органів.

Висновки. Ефективна боротьба зі службовими злочинами не може бути здійснена в результаті разових і короточасних акцій будь-якого ступеня активності та суворості на певному рівні, адже вона потребує довгострокових соціально-економічних, політичних і правових перетворень.

Література:

1. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар / за заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ : Ін Юре, 2006. 1184 с.
2. Класифікація мотивів злочинної поведінки працівників міліції у сфері службової діяльності. *Право і безпека*. 2002. № 4. С. 192–196.
3. Про практику розгляду судами справ про корупційні діяння та інші правопорушення, пов'язані з корупцією : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 25 травня 1998 р. № 13. *Вісник Верховного Суду України*. 1998. № 5. С. 9–12.
4. Гончар Т.О., Стрельцов Є.Л., Чуваков О.А. Кримінальне право України : посібник. Харків : Одиссей, 2013. 264 с.
5. Андрушко П.П., Стрижевська А.А. Злочини у сфері службової діяльності: кримінально-правова характеристика : навчальний посібник. Київ : Юрисконсульт, 2006. 342 с.
6. Даньшин І.М., Голіна В.В. та ін. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2013. 288 с.

Zemlyaniy D. Criminological characteristics of offenses in the field of official activity

Summary. The article is devoted to the research of theoretical and applied aspects of the state system of prevention and counteraction to legalization (laundering) of proceeds from crime, namely crimes in the sphere of official activity. The urgency of the study of the problem of crimes in the field of official activity is determined by the high public danger of relevant encroachments, the current state of the legislation, the practical importance of issues of responsibility for crimes of officials.

The object of the study is the public relations in the field of prevention and counteraction to the legalization (laundering)

of proceeds of criminal origin and a civil servant, as a special subject of the said crime.

The subject of the study is the doctrinal provisions of the science of criminal law, relating to the composition of the crime “legalization (laundering) of proceeds from crime” and the theory of counteraction: criminal and criminological characteristics of the phenomenon under study, the state of interaction of law enforcement agencies with other bodies and entities prevention of this crime.

Modern criminalization of the economy, imperfection of legislation on combating economic crime, lack of an effective system of state control over the activity of commercial structures and insufficient scientific elaboration of the problem of preventing these crimes have made the credit and financial system of Ukraine favorable for legalization (laundering) of crime, in turn, is one of the most common economic offenses.

These criminal attacks cause damage to the economy of Ukraine and the well-being of the population, are the basis for the spread of organized crime, lead to increased corruption of the state apparatus and law enforcement agencies.

Crime is a complex and multifaceted issue, and issues related to the proper protection of legal relationships in this area are of particular importance and require thorough scrutiny. Foreign criminologists have conducted fundamental studies of economic crime: E. Sutherland (1939), G. Newman (1958), G. Kaiser (1980), G. Schneider (1987) and others.

In general, the founder of the concept of combating economic crime is considered by American criminologist E. Sutherland, who in 1939 first used the concept of “white collar crime”. And today, as crime, as a disease, is increasingly prevalent among public servants from the lowest to the highest categories and ranks, this problem is becoming very acute.

Studying this topic will contribute to a deeper understanding of the problems already studied, related to the concept and peculiarities of criminal responsibility of the special subject of crime, as well as issues of application of the rules of the Criminal Code chapters on the offenses of which the official is subject.

Key words: crime, crimes of a social nature, official crimes, self-interest, bribery, official activity, public danger, official, professionalism, bribery.